

סימן ד. קידושי כסף

א. תוקף קידושי כסף

המשנה במסכת קידושין (ב.) מונה את הדרכים בהן ניתן לקדש אשה: כסף, שטר וביאה. הגמ' מביאה מקור לימוד לכל אחת מן הדרכים הללו¹, ומכך ניתן להסיק בפשטות שכל דרכי הקידושין הן מדאורייתא.

אולם, רש"י (כתובות ג. ד"ה "שויה") מביא דעה בשם רבותיו, שקידושי כסף הם מדרבנן בלבד².

ייתכן שזוהי גם עמדת הרמב"ם: בהלכות אישות (ב:א) פוסק הרמב"ם, שקידושי כסף הם מדברי סופרים בלבד. פסק זה נראה תמוה, אך הרמב"ם בתשובה (מהדורת בלאו, סימן שנ"ה) מסביר, שכל דבר שנלמד בדרשה ואינו כתוב בפירוש בתורה, נחשב לדברי סופרים³, אלא אם כן אמרו חז"ל בפירוש שהוא מן התורה.

על פי דברים אלו, קידושי ביאה הם מדאורייתא משום שנאמרו במפורש בתורה - "כי יקח איש אשה ובעלה" (דברים כ"ד:א)³. קדושי שטר אמנם נלמדו על ידי דרשה, אך הגמ' (קידושין ט:) הבינה מעצם קיום האפשרות של היות נערה מאורסה בתולה, שקידושי שטר הינם מדאורייתא. קידושי כסף נלמדו מדרשה (שם ב., ג:) אך לא נאמר בגמ' שהם מדאורייתא ולכן סיווגם הרמב"ם כדברי סופרים⁴.

לכאורה, המושג 'דברי סופרים' מורה על כך שתוקף הדין הוא מדרבנן בלבד. ברם, הרמב"ם לא הזכיר חילוק בין סוגי הקידושין (כסף, שטר או ביאה), במקרים בהם יש השלכה לשאלה האם הקידושין הם מדרבנן או מדאורייתא ולכן לא ברור מהו התוקף של 'דברי סופרים' על פי הרמב"ם⁴.

1 עיין קידושין ב., ג., ד., ה.

2 כך הם מסבירים את ההווה אמינא בגמ' (כתובות שם) שחכמים יכולים להפקיע רק קידושי כסף. יש לציין כי רש"י עצמו מתנגד לגישה זו, ודוחה אותה במספר ראיות.

3 הגמ' בקידושין (ד.) מבינה שפסוק זה הוא המקור לקידושי ביאה.

4 ניתוח המושג 'דברי סופרים' ברמב"ם סבוך למדי, ואכמ"ל. הבעיה הבסיסית היא שקשה לומר שקידושי כסף הם מדרבנן, ואכן רבים הבינו שגם הרמב"ם מסכים לכך שבעצם הם מדאורייתא (עיין למשל בכסף משנה ובלחם משנה על אתר). ברם, אם כן לא ברור מדוע הרמב"ם מכנה דין זה בשם 'דברי סופרים'. כמו כן, עיין ברמב"ם הלכות אישות ג:כ ובשינויי הנוסחאות שם.

ב. שווה כסף בקידושין

המשנה בקידושין (ב) קובעת שאין חובה לקדש בכסף ממש, אלא ניתן לקדש גם בכל דבר ששווה כסף (לדעת בית שמאי יש צורך בשווי של דינר, ולדעת בית הלל - בשווי של פרוטה).

ניתן להבין דין זה בשתי דרכים:

1. **יש דרישה עקרונית לקדש אשה בכסף כמטבע, אבל ניתן לקדש בשווה כסף כתחליף לכסף, משום שהוא בר המרה לכסף.**
 2. **אין כלל דרישה לכסף כמטבע.** העיקר הוא השווי הכלכלי, ולכן ניתן לקדש בכל דבר בעל ערך ממוני (מעל לשווה פרוטה) גם אם אינו כסף. לכן ניתן לקדש בשווה כסף, אף אם לא ניתן להמירו לכסף.
- ניתן למצוא שני מקומות בהם עולה שאלה זו:

1. **מקור הלימוד.** התוס' (קידושין ב. ד"ה "בפרוטה") נדרשים ללימוד מיוחד על מנת להסיק ששווה כסף ככסף. נראה שתוס' הבינו שצריך דווקא קידושין במטבע כסף, ולכן יש צורך במקור מיוחד ללמד על האפשרות לקדש בשווה כסף.

הרשב"א (שם ד"ה "בדינר") והריטב"א (שם ד"ה "ובכסף")⁵, לעומת זאת, סוברים כי אין צורך בלימוד מיוחד לשם כך, כיוון שבכל מקום שישנה דרישה לכסף, גם שווה כסף מועיל (להוציא מספר מקומות בהם ניתן היה לחשוב ששווה כסף לא יועיל). נראה שלהבנתם ניתן לקדש בכל דבר בעל ערך כלכלי, ולכן לא צריך דרשה מיוחדת שתלמד שאפשר לקדש גם בשווה כסף.

2. **שומא.** הגמ' (קידושין ז: ד) דנה בשאלה האם יש צורך בשומא (הערכת שווי מדוייקת) כדי שהקידושין יחולו, במקרה שאדם קידש אשה בבגדי משי - "שיראי" - שקשה להעריך את שוויים הממוני. בגמ' מובאת דעה שישנה מחלוקת בשאלה זו במקרה שהמקדש אמר "התקדשי לי בכל דהו", וברור לכל ששווי השיראין עולה על פרוטה: רבה סובר שאין צורך בשומא, ואילו לדעת רב יוסף צריך שומא - "שווה כסף הרי הוא ככסף, מה כסף דקייץ אף שווה כסף נמי דקייץ".

ניתן להבין שעל פי דעת רב יוסף המצריך שומא, ישנה דרישה עקרונית למטבע כסף, אך על ידי שומת ערכו הכספי של החפץ ניתן להדביק לו תווית של 'כסף', ובכך הוא נהפך לתחליף נאות לכסף. רבה, הסובר שאין צריך שומא, סובר ששווה כסף מועיל בפני עצמו כיוון שיש לו ערך כלכלי. לכן, אין כל צורך בשומת הערך הכספי של ה"שיראי" כדי להגדירם ככסף.

5. כך סבור גם הרמב"ן (ד"ה "בדינר") באחת משתי האפשרויות שהוא מציע.

ג. קידושי הנאה

המשנה בקידושין (סו.) קובעת שאשה יכולה להתקדש בהנאה, למשל בכך שהמקדש ידבר עם גורמי השלטון בכדי שיעזרו לה, או בכך שיבצע עבודה מסוימת, כמו פועל.

ניתן להבין דין זה בשתי דרכים:

1. **הקידושין מתבצעים באמצעות מחילת חוב.** המקדש מבצע פעולה עבור האשה, וכתוצאה מכך נוצר חוב. האשה מתקדשת באמצעות מחילת הבעל על החוב, וכך בעצם מועבר אליה שווי ממוני, ובו היא מתקדשת.⁶
2. **הקידושין מתבצעים בהנאה עצמה.** האשה מקבלת הנאה ברמת שווי של שווה פרוטה ובה היא מתקדשת. לפי הבנה זו העברת הנאה מופשטת יכולה ליצור קידושין, ואין צורך עקרוני בהעברת כסף.

לכאורה, ישנה סוגיה מפורשת התומכת בהבנה הראשונה:

הגמ' (סו) תולה את האפשרות לקדש בהנאה במחלוקת בידי שכיירות - האם 'ישנה לשכיירות מתחילה ועד סוף' (חוב השכיירות מצטבר והולך) או 'אינה לשכיירות אלא לבסוף' (חוב השכיירות נוצר בבת אחת בסוף השכיירות). ההסבר לכך הוא שאם 'אינה לשכיירות אלא לבסוף' ניתן לקדש בהנאה, כיוון שבבת אחת - בסוף השכיירות - נמחל לאשה חוב השכיירות כולו, ששוויו הוא לפחות פרוטה. אם 'ישנה לשכיירות מתחילה ועד סוף', אזי בכל רגע ורגע נמחל חלק מן החוב, וכיון שחלק זה הוא פחות משווה פרוטה, לא ניתן לקדש בו. מכך נראה שהגמ' הבינה שקידושין בהנאה מתבצעים על ידי מחילת חוב השכיירות, ולא בהנאה כשלעצמה.

ברם, מדברי התוס' (קידושין נב: ד"ה "המקדש") ניתן להבין שהקידושין נוצרים בהנאה עצמה: המשנה בקידושין (סו) קובעת שכהן לא יכול לקדש אשה בבשר קדשים המגיע לו. תוס' מעמתים את המשנה הזו עם המשנה הקובעת שניתן לקדש אשה באמצעות הנאת האשה, והרי גם נתינת בשר קדשים היא הנאה לאשה. התוס' מסבירים כי רק כאשר ניתן ליטול שכר על הנאת האשה ניתן לקדש בה, ומכיוון שלא ניתן ליטול שכר על נתינת בשר קדשים - שהרי הוא ממון גבוה - לא ניתן לקדש בבשר קדשים. כלומר, על פי התוס' ניתן להבין כי המוקד בקידושין הנעשים באמצעות הנאה הוא ההנאה עצמה. עם זאת, יש צורך שההנאה תוכל להיות מתורגמת לשווי ממוני בפועל, בכדי שתהיה מוגדרת כהנאה ממשית. קישור הגמ' למחלוקת לגבי שכיירות פועלים, נובע מן הדרישה שיהיה ניתן

6 אין כאן בעיה של קידושין על ידי מחילת חוב, שבהם קובעת הגמרא (סו מו.) שאינם תופסים, כיוון ששם מדובר על חוב ישן והכסף כבר לא נחשב כקיים כי "מלוה להוצאה ניתנה". כאן, יצירת החוב מוגדרת כבר מהתחלה כעומדת להימחל ולעבור לאשה, ולכן יש כאן העברה ממשית של כסף.

לגבות כסף על ההנאה, בכדי להגדירה כהנאה ממונית, אף על פי שאין כאן ממש העברה ממונית.

ד. קידושין בהלוואה

הגמ' בקידושין (ו) דנה במקרה של קידושין על ידי מלווה, כלומר איש הלווה לאשה כסף, ולאחר מכן הוא רצה להשתמש בהלוואה ככסף קידושין⁷. הגמ' קובעת שלא ניתן לקדש במלווה, וההסבר לכך (שם מז) הוא שאחרי ההלוואה כסף ההלוואה אינו שייך עוד למלווה - 'מלווה להוצאה ניתנה'⁸.

ניתן להציע שתי הבנות לדין זה:

1. **דין כללי בכל התורה.** לא ניתן לראות את המלווה כמחזיק בכסף החוב, ולכן הוא לא יכול לבצע שום פעולה ממונית באמצעות כסף ההלוואה.
2. **דין ספציפי בקידושין.** דווקא בקידושין ישנו עיקרון לפיו האשה צריכה לקבל הנאה חיובית מהבעל. במחילת חוב לא נוצרה נתינה חיובית אלא רק סילוק של חוב קודם⁹.

בשאלה זו נחלקו הראשונים:

1. תוס' (ב"מ מו: ד"ה "יש") משווים את הדין בקידושין לדיני קניינים ממוניים, וקובעים שלא ניתן לקנות על ידי כסף ההלוואה, כשם שלא ניתן לקדש על ידיו. התוס' סוברים כהבנה הראשונה - אין עיקרון ייחודי של העברה חיובית בקידושין, והקידושין נפסלים בגלל הדין הכללי של 'מלווה להוצאה ניתנה'.
2. הרמב"ם (מכירה ז:ד) לעומת זאת, מחלק בין קניינים ממוניים לקידושין, בקובעו שניתן לקנות קרקע במלווה¹⁰ אף על פי שאי אפשר לקדש בו אשה. נראה, כי הרמב"ם סבור כהבנה השנייה לעיל - בקידושין יש חשיבות להנאה חיובית של האשה ולכן לא ניתן לקדש על ידי מחילת הלוואה, שהיא רק סילוק של חוב קודם. בקניין, לעומת זאת, נחוצה רק העברה משפטית של ממון מן המוכר לקונה, ואין צורך במעשה חיובי.

7 העובדה שאין כאן ממון בעין לא אמורה להפריע, כיוון שניתן, כפי שהובא לעיל, לקדש על ידי דיבור לשלטון, למשל.

8 ברם, הגמ' קובעת שניתן לקדש בהארכת זמן הפרעון, ורש"י (שם ו: ד"ה "לא צריכא") אף מוסיף שניתן לקדש על ידי ההנאה הנוצרת מהמחילה.

9 הדבר יהיה מובן יותר על פי הבנת הגמ' (נדרים לג) שפירעון חוב הוא "אברוחי ארי בעלמא" - לא העברה ממונית ממשית, אלא רק סילוק של החוב.

10 יתכן שזו גם שיטת רש"י בב"מ (סג. ד"ה "יש לר"), וכך גם הביין את דבריו הגר"א (שם, אות א' בהגהותיו).

את מחלוקת הרמב"ם והתוס' - האם בקידושין האשה צריכה לקבל הנאה חיובית, או שמספיקה העברה משפטית של כסף - ניתן לראות במקומות נוספים:

1. **משכון.** הרמב"ם (אישות ה:יד) סובר שכאשר אדם קידש אשה במלווה שיש עליו משכון והחזיר לאשה את המשכון, האשה מקודשת, "שהרי היא נהנית במשכון מעתה והרי הגיעה הנאה לידה". לשון הרמב"ם מורה על כך שעיקר הקידושין אינו מתבצע על ידי המשכון, אלא על ידי ההלוואה¹¹ - ההלוואה אמנם נחשבת לממון, אך יש צורך נוסף בהנאה חיובית, אותו מספקת החזרת המשכון.

לעומת זאת, לדעת התוס' (קידושין יט. ד"ה "במלווה") מספיק שהבעל ימחל על החוב, ואין צורך להעביר את המשכון מהבעל לאשה, וכך מבחינה משפטית חוזר המשכון לבעלות האשה.

2. **מתנה על מנת להחזיר.** הגמ' בקידושין (י:ו) קובעת שלא ניתן לקדש אשה במתנה על מנת להחזיר, אף על פי שניתן לקנות כך נכסים, "לפי שאין אשה נקנית בחליפין".

התוס' (שם ד"ה "לבר") הסבירו שזו רק בעיה מדרבנן. לעומת זאת, הרמב"ם (אישות ה:כד) סובר שאין אשה מתקדשת במתנה על מנת להחזיר, משום שיש חסרון בהנאה חיובית - כל הבעלות היא בעלות זמנית "ולא הגיע לידה כלום".

3. **דין ערב.** הגמ' בקידושין (ז:ז) קובעת שאם האשה אמרה "תן מנה לפלוני ואקדש אני לו" - מקודשת מדין ערב. הרמב"ם (אישות ה:כא) מסביר שבמקרה כזה הקידושין מתבצעים על ידי ההנאה שיש לאשה בכך שסומכים עליה להוציא כסף לאדם אחר, בדומה להלוואה בערבות.

לעומת זאת, לדעת תוס' (ב"מ נו: ד"ה "לספק") אשה מתקדשת מדין ערב כיוון שרואים את הערב כאילו קיבל את ההלוואה והעביר אותה ללווה. אף על פי שאין כאן הנאה ממשית לאשה, היא מתקדשת מעצם ההעברה הממונית שבוצעה על ידי הבעל.

11 עיין ביאור הגר"א לשו"ע אה"ע כח: לג.